

Dr Snežana DABIĆ NIKIĆEVIĆ*

O NAČINU UREĐENJA PREKOMERNOG OŠTEĆENJA U NAŠEM PRAVU I ODNOSU SA SRODNIIM USTANOVAMA

Još 1954. godine, u radu posvećenom prekomernom oštećenju, Konstantinović je pokrenuo važna pitanja načina uređenja te ustanove. Imajući u vidu razmimoilaženja u stavovima u posleratnoj sudskoj praksi, Konstantinović je smatrao da je važno da iznese argumente u prilog shvatanju da bi ta ustanova trebalo da bude uređena po objektivnom principu, u skladu sa rešenjem koje je bilo predviđeno srpskim Građanskim zakonikom. Međutim, donošenjem Zakona o obligacionim odnosima izvršena je reforma ustanove prekomernog oštećenja čime je, između ostalog, pravo na poništenje uslovljeno zahtevom da se oštećeno lice u momentu zaključenja ugovora nalazilo u zabludi o pravoj vrednosti prestacije.

Autor u ovom radu postavlja pitanje da li je drugačijim pozitivnopravnim rešenjem učinjen napredak ili se njemu mogu izneti i ozbiljne kritike. U pokušaju da dođe do odgovora, autor najpre analizira način uređenja prekomernog oštećenja u uporednom pravu, a potom argumentovano utvrđuje prednosti i nedostatke uređenja prekomernog oštećenja po objektivnom, odnosno subjektivnom principu.

Ključne reči: *Prekomerno oštećenje. – Zabluda o vrednosti. – Mane volje. – Zelenaški ugovor. – Načelo ekvivalencije.*

* Docent, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, snezana.dabic@ius.bg.ac.rs.

1. UVOD

Mnogo pre donošenja Zakona o obligacionim odnosima¹, štaviše i pre nego što je formalno započet rad na izradi Skice za zakonik o obligacijama i ugovorima, Mihailo Konstantinović je u svom radu pod nazivom „Oštećenje preko polovine i zelenaški ugovori“, objavljenom u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* 1954. godine, broj 2,² pokrenuo važna pitanja u vezi sa ustanovom prekomernog oštećenja koja se, bez sumnje, i danas mogu smatrati aktuelnim. Imajući u vidu da je rad objavljen u posleratnom periodu, u kome je pravnu praksu i nauku mučio problem abrogacije pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1944. godine i za vreme okupacije,³ Konstantinović se u njemu prvenstveno osvrnuo na problem najprimerenijeg načina primene predratnih pravila o prekomernom oštećenju u našoj posleratnoj sudskoj praksi. Predstavljajući ukratko predratne propise, pita se Konstantinović (1982, 530) na samom početku svog rada vrede li ta pravna pravila „i danas“ ili su neka od njih (i koja?) izgubila tu snagu jer više ne odgovaraju „našim potrebama i promenjenim prilikama“. Međutim, i letimičan pogled na dalje redove njegovog rada dovoljan je da se uoči da su mnoga pitanja koja je pokrenuo i stavovi koje je izneo mnogo opštiji i dalekosežniji te da nisu izgubili aktuelnost ni nakon više od pola veka.⁴ I danas se, naime, možemo zapitati da li je adekvatan način na koji je uređena ustanova prekomernog

¹ Zakon o obligacionim odnosima – ZOO, *Službeni list SFRJ* 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, *Službeni list SRJ* 31/93, *Službeni list SCG* 1/2003 – Ustavna povelja i *Službeni glasnik RS* 18/2020.

² Članak je pod istim nazivom objavljen i u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* 3–4/1982, 529–539.

³ Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1944. godine i za vreme neprijateljske okupacije, *Službeni list FNRJ* 86 od 25. oktobra 1946, 105 od 27. decembra 1946, 96 od 12. novembra 1947 – obavezno tumačenje. U članu 4 st. 1 tog zakona se navodi da se „pravna pravila sadržana u zakonima i drugim pravnim propisima pomenutim u čl. 2 ovog zakona, koja u smislu čl. 3 ovog zakona nisu proglašena obaveznim, mogu po ovom zakonu primenjivati na odnose koji nisu uređeni važećim propisima, i to samo ukoliko nisu u suprotnosti sa Ustavom FNRJ, ustavima narodnih republika, zakonima i ostalim važećim propisima donetim od nadležnih organa nove države, kao i sa načelima ustavnog poretka Federativne Narodne Republike Jugoslavije i njenih republika“.

⁴ Konkretno, u radu je Konstantinović posebno naglasio sledeća pitanja: da li bi trebalo ostati pri objektivnom principu uređenja prekomernog oštećenja ili se treba prikloniti rešenjima koji usvajaju subjektivni princip; da li bi trebalo dozvoljavati mogućnost odricanja od prava na raskid zbog prekomernog oštećenja; da li bi na primenu pravila o prekomernom oštećenju trebalo da utiče činjenica da je oštećenje, nakon zaključenja ugovora a pre podnošenja tužbe, prestalo; konačno, kakav je odnos ustanove prekomernog oštećenja sa ustanovom zelenaških ugovora? Konstantinović 1982, 529–539.

oštećenja u našem pravnom sistemu, naročito imajući u vidu njen odnos sa drugim srodnim ustanovama – zelenaškim ugovorima, ali i ustanovama kojima se uređuju mane volje – te načinom na koji su one uređene u našem pravu.

Ukoliko se posmatra razvoj ustanove prekomernog oštećenja, pa i zelenaških ugovora, i njihov međusobni odnos, čak i samo u granicama našeg pravnog sistema, a naročito ako se osvrnemo i na uporednopravna rešenja, vrlo se lako može uočiti da postoji čitava paleta različitih rešenja. Njihova polazna osnova i cilj su isti: postojanje značajne disproporcije između prestacija ugovornih strana u momentu zaključenja ugovora i težnja da se utvrdi kada treba pružiti zaštitu oštećenoj strani zbog takve disproporcije. Ipak, načini na koje su pravni sistemi dolazili do tog cilja te situacije u kojima se smatralo da bi trebalo intervenisati u ugovorne odnose veoma su raznoliki, što ukazuje na kompleksnost problema uređenja te materije. Nesrazmera između prestacija, naročito kad je značajnog stepena, može imati različite uzroke te problem može biti ne samo da se utvrdi koji su već i koji od njih opravdavaju intervenciju i nalažu da se oštećenoj strani pruži zaštita.

Donošenjem Zakona o obligacionim odnosima naš pravni sistem ušao je u (uži) krug pravnih sistema koji u svojim odredbama sadrže i pravila kojima se uređuje ustanova prekomernog oštećenja i pravila kojima se uređuju zelenaški ugovori. Kako se objašnjava u teoriji (Arandelović 1982, 522), iako unošenje tih odredaba u ZOO predstavlja nastavak prakse koja je kod nas postojala i u predratnom i u posleratnom periodu, sâm način regulisanja je u mnogim pojedinostima bitno drugačiji od ranijeg, naročito kada je reč o ustanovi prekomernog oštećenja. Zbog toga se može slobodno reći da su se od rešenja predviđenog u srpskom Građanskom zakoniku (SGZ), preko pravnih propisa i prakse u posleratnom periodu, do usvajanja rešenja predviđenog u Zakonu o obligacionim odnosima, dogodile ozbiljne promene. To se naročito odnosi na kriterijume za određivanje pojma prekomernog oštećenja, čime je, uz implementaciju odredaba o zelenaškim ugovorima, značajno suženo njeno polje primene i u velikoj meri doveden u pitanje njen smisao. U skladu s tim, postavlja se pitanje da li je drugačijim pozitivnopravnim rešenjem učinjen napredak ili se njemu ipak mogu izneti i ozbiljne kritike.

2. TREBA LI USTANOVA PREKOMERNOG OŠTEĆENJA DA BUDE UREĐENA PO OBJEKTIVNOM ILI SUBJEKTIVNOM PRINCIPU?

Jedna od najozbiljnijih izmena koju je ustanova prekomernog oštećenja pretrpela u našem pravu jeste drugačije postavljanje kriterijuma za njenu primenu.

Naime, prema odredbama §559 SGZ, u slučaju teretnih ugovora, saugovarač je mogao da raskine ugovor i zahteva povraćaj u pređašnje stanje samo na osnovu toga što nije primio ni pola obične vrednosti onoga što je drugoj strani dao. Kao što se može videti, prilikom uređenja prekomernog oštećenja bio je prihvaćen tzv. objektivni princip: zaštita se saugovaraču, na osnovu prava na raskid i zahteva za povraćaj u pređašnje stanje, pružala već samo na osnovu toga što nije primio ni pola obične vrednosti onoga što je drugoj strani dao.⁵ U §560 SGZ su, doduše, bile predviđene situacije u kojima se isključivala mogućnost zaštite putem pravila o prekomernom oštećenju,⁶ ali nijednom od njih se nije umetao tzv. subjektivni uslov koji se najčešće sreće u uporednom pravu: da oštećena strana mora da dokaže da je o pravoj vrednosti prestacije bila u zabludi u momentu zaključenja ugovora ili, što je slučaj sa tzv. kvalifikovanom lezijom, da se nalazila u nekakvoj nepovoljnoj situaciji koju je druga strana iskoristila kako bi za sebe ili drugog pribavila prekomernu korist. Ukoliko se uz to uzme u obzir činjenica da se pravilo o prekomernom oštećenju iz SGZ moglo primeniti na sve teretne ugovore, može se slobodno reći da je ono bilo postavljeno prilično široko.

S druge strane, prilikom usvajanja Zakona o obligacionim odnosima (ZOO), od takvog rešenja se odstupilo. Prema čl. 139 ZOO, ako je između obaveza ugovornih strana u dvostranom ugovoru u vreme zaključenja ugovora postojala očigledna nesrazmera, oštećena strana može zahtevati poništenje ugovora ako za pravu vrednost stvari tada *nije znala niti je morala znati* (naglašavanje autora). U pojam prekomernog oštećenja uveden je, dakle, i subjektivni element, koji je pritom šire postavljen: neophodan je dokaz ne samo da oštećeno lice nije znalo za pravu vrednost stvari već i da u momentu zaključenja ugovora nije moralo znati za nju. Njegova zabluda, dakle, mora biti izvinjavajuća.

Već se iz pomenutih propisa može zaključiti o razlici između ta dva načina uređenja prekomernog oštećenja.

⁵ Objektivni princip bio je prihvaćen i u Zakonu o prometu zemljišta i zgrada – ZPZZ, *Službeni list FNRJ* 26/54, 19/55, 48/58, 30/62, 53/62 i *Službeni list SFRJ* 15/65, kojim je bilo predviđeno da se može poništiti ugovor kojim je radna organizacija prodala zemljište ili zgradu građaninu ili građanskom pravnom licu ako prodajna cena ne dostiže dve trećine prometne vrednosti nepokretnosti u vreme zaključenja ugovora, odnosno ako kupi zemljište ili zgradu od građanina ili građanskog pravnog lica, a kupovna cena prelazi za više od jedne trećine prometnu vrednost nepokretnosti u vreme zaključenja ugovora. Vid. čl. 24 ZPZZ.

⁶ Prema §560 SGZ, pravo da se poziva na pravila o prekomernom oštećenju nema: lice koje se tog prava izričito odreklo prilikom zaključenja ugovora; lice koje je za stvar dalo prekomernu cenu iz osobite naklonosti; ako se utvrdi da je višak vrednosti predstavljalo poklon; ako se prava cena stvari više ne može utvrditi ili ako je stvar prodana na sudskoj prodaji.

Uređenje ustanove prekomernog oštećenja po objektivnom principu podrazumeva da se punovažnost ugovora, a samim tim i mogućnost zaštite oštećene strane, načelno povezuje samo sa činjenicom da postoji nesrazmera između prestacija određenog stepena. Takva nesrazmera može, ali ne mora biti posledica uticaja nekog subjektivnog momenta; za primenu pravila o prekomernom oštećenju to je irelevantno i ona je moguća nezavisno od toga da li je u trenutku zaključenja ugovora postojala mana volje oštećenog lica (Perović 1980, 444–445; Krulj 1980, 361). Neophodno je, ali i dovoljno utvrditi da postoji određena nesrazmera između prestacija ugovornih strana u momentu zaključenja ugovora. Dakle, osnov nepunovažnosti se svodi na nepostojanje ekvivalencije između prestacija ugovornih strana koja, doduše, mora biti odgovarajućeg stepena.

S druge strane, uređenje ustanove prekomernog oštećenja po subjektivnom principu podrazumeva da, osim što mora postojati nesrazmera određenog stepena, takva nesrazmera mora biti posledica zablude oštećenog lica. Saugovarač koji je znao (ili morao znati) za pravu vrednost prestacije nema prava da zaštitu traži pozivanjem na pravila o prekomernom oštećenju. Dakle, osnov prekomernog oštećenja je u mani volje, a prekomerno oštećenje se kao ustanova time svodi na zabludu o vrednosti (Perović 1980, 444–445; Krulj 1980, 360–361).

Osnovno pitanje koje je Konstantinović postavio u svom radu jeste upravo to: da li bi ustanova prekomernog oštećenja trebalo da bude uređena po objektivnom ili po subjektivnom principu (Konstantinović 1982, 533–534)? Problem se u posleratnoj sudskoj praksi javio zbog razmimoilaženja stavova najviših sudskih instanci o tom pitanju,⁷ a takvo razmimoilaženje je bilo posledica činjenice da je to pitanje u predratnim propisima bilo različito regulisano: dok se u SGZ predviđalo da saugovarač može da raskine ugovor i zahteva povraćaj u pređašnje stanje samo na osnovu toga što nije primio ni pola obične vrednosti onoga što je drugoj strani dao,⁸ u austrijskom Opštem građanskom zakoniku (AGZ) pravo na poništaj se uslovljavalo još i dokazom da u vreme zaključenja ugovora oštećenom saugovaraču nije bila poznata prava vrednost stvari.⁹

⁷ Vid. Presudu Saveznog vrhovnog suda, GZ 115/62, 22. 12. 1962, Zbirka sudskih odluka, knj. VII, sv. 3, 1962, u kojoj se za primenu pravila o prekomernom oštećenju smatralo da je dovoljno ustanoviti postojanje prekomernosti, dok se u Presudi Vrhovnog suda Hrvatske, Gž 3664/77, 19. 1. 1978, Pregled sudske prakse, 1978, odluka br. 65, smatralo da, osim prekomernosti, mora biti utvrđeno da oštećeno lice nije znalo za pravu vrednost stvari u momentu zaključenja ugovora. Odluke navedene prema Arandelović 1982, 523–524.

⁸ Vid. §559 SGZ.

⁹ §934 i §935 AGZ.

Konstantinović se u svom radu nedvosmisleno opredelio za objektivni princip uređenja ustanove prekomernog oštećenja. Prema njegovom shvatanju, već je samo postojanje velike nesrazmere između uzajamnih prestacija protivno ideji dvostranih ugovora. „Oštećenje preko polovine znači da je jedna strana izvukla iz ugovora preteranu korist na račun druge strane; ono čini ugovor nepravičnim i opravdava dopuštanje drugoj strani da ugovor, ako hoće, raskine zbog toga“ (Konstantinović 1982, 532, 534).

Od svog stava nije odstupio ni kada je stvarao Skicu za zakonik o obligacijama i ugovorima – Skica (Konstantinović 1996). Prema članu 107, st. 1 Skice, poništenje se može zahtevati već samo na osnovu toga što je u vreme zaključenja dvostranog ugovora za jednu stranu postojalo oštećenje preko polovine.¹⁰ Izuzetak je, međutim, predviđen za ugovore u privredi¹¹, aleatorne ugovore i javne prodaje.¹²

Zašto se onda u ZOO odstupilo od rešenja koje je bilo predviđeno u SGZ i koje je predloženo u Skici za zakonik o obligacionim odnosima?¹³ I da li je takvo odstupanje primerenije od prethodnog rešenja?

3. UREĐENJE USTANOVE PREKOMERNOG OŠTEĆENJA U UPOREDNOM PRAVU

Ako se posmatraju iskustva iz uporednog prava, trebalo bi reći da nijedan pravni sistem danas ne sadrži pravila kojima bi se na uopšten način, dakle bez obzira na vrstu ugovora, uloge ili karakteristike saugovarača ili neke druge okolnosti, predvidela ništavost, rušljivost ili neka druga sankcija samo zato što u ugovoru postoji nesrazmera između prestacija ugovornih strana, makar ona bila i značajnog stepena. Ideja jeste u očuvanju ugovorne

¹⁰ Čl. 107 st. 1 Skice: „Ako između obaveza strana ugovornica u dvostranom ugovoru postoji u vreme zaključenja ugovora tolika nesrazmera, da ono što je jedna strana primila ili treba da primi od druge strane ne predstavlja ni polovinu vrednosti onoga što je ona dala drugoj strani, ili se obavezala dati ili učiniti, onda ona može zahtevati poništenje ugovora u roku od jedne godine od njegovog zaključenja.“

¹¹ Konstantinović je očigledno uzeo u obzir da se od takvih saugovarača očekuje da pokažu veći stepen pažnje pri zaključenju ugovora.

¹² Vid. čl. 107, st. 5 Skice: „Zbog ove nesrazmere ne može se tražiti poništenje ugovora u privredi, aleatornih ugovora kao ni javnih prodaja.“

¹³ Korisno je pomenuti da je u čl. 140 ZOO bio predviđen slučaj u kome se prihvatao objektivni kriterijum prekomernog oštećenja: ukoliko je, prilikom otuđenja ili pribavljanja osnovnog sredstva, ono što je primljeno/dato u očiglednoj nesrazmeri sa vrednošću u vreme zaključenja ugovora. Ali je ta odredba važila do izmena zakona iz 1993. godine kada je izbrisana.

sigurnosti – u skladu sa maksimom *pacta sunt servanda* ugovor je za strane zakon i one su dužne da ga se pridržavaju i blagovremeno ispune svoje obaveze na način na koji su one preduzete. Zbog toga se obično mogućnost uticaja na već zaključen ugovor ograničava postavljanjem dodatnih uslova uz zahtev da postoji odgovarajuća nesrazmera između prestacija ugovornih strana, čime se sužava domen primene pravila o prekomernom oštećenju: bilo tako što se priznaje samo određenim vrstama ugovora, i to najčešće samo jednom od saugovarača koji ima odgovarajuću ulogu u tim ugovorima; bilo tako što se priznaje samo onim saugovaračima koji imaju određene karakteristike; bilo tako što se postavlja zahtev da, osim nesrazmere, bude ispunjen još neki uslov koji opravdava „napad“ na ugovor, odnosno potrebu da se oštećenoj strani prizna mogućnost da napusti ugovorni odnos kojim se nepravredno ugrožavaju njeni interesi.

Uopšteno rečeno, možemo govoriti o tri grupe sistema uređenja prekomernog oštećenja.

Prvoj grupi sistema, u kojima je ustanova prekomernog oštećenja uređena po ugledu na rimsko pravo,¹⁴ prema objektivnom principu, pripadaju francusko, belgijsko i špansko pravo. Iako je u njima dovoljno samo utvrditi postojanje disproporcije određenog stepena, važno je istaknuti da je mogućnost „napadanja“ ugovora zapravo prilično ograničena. U opštim odredbama belgijskog, španskog, a sve do izmena iz 2016. godine i francuskog Građanskog zakonika, izričito stoji da lezija ne utiče na punovažnost ugovora, osim izuzetno.¹⁵ Prema francuskom i belgijskom pravu, postoje zapravo samo tri izuzetka u kojima je lezija utiče na punovažnost ugovora:¹⁶ prvo, kod prodaje nepokretnosti, kada se prodavcu daje mogućnost da zahteva poništenje ugovora ukoliko je dobio manje od 7/12 uobičajene vrednosti nepokretnosti;¹⁷ drugo, kod ugovora o deobi, kada se ugovor može poništiti

¹⁴ U rimskom pravu je „rušenje“ ugovora zbog prekomernog oštećenja bilo dozvoljeno ako postoji oštećenje preko polovine, ali samo ograničeno – u ugovoru o prodaji zemlje, u korist prodavca, ukoliko je za stvar primio manje od polovine prave vrednosti. Vid. Pavlović 2014, 217.

¹⁵ „*La lésion ne vicie les conventions que dans certains contrats ou à l'égard de certaines personnes, ainsi qu'il sera expliqué en la même section.*“ Čl. 1118 francuskog Građanskog zakonika – FGZ (pre izmena). Vid. i čl. 1118 starog, odnosno čl. 5.38 novog belgijskog Građanskog zakonika – BGZ, odnosno čl. 1293 španskog Građanskog zakonika – ŠGZ.

¹⁶ Van FGZ je postojalo još nekoliko izuzetaka. Schmidt-Szalewski 1999, 123. Za izuzetke u belgijskom pravu vid. Samoy, Dang Vu 2011, 102.

¹⁷ Vid. čl. 1674 FGZ. Pravo na poništaj ne postoji samo ukoliko se tog prava prodavac izričito odrekao ili ako je izričito izjavio da višak vrednosti poklanja. Zahtev za poništenje se mogao podneti u roku od 10 godina od dana zaključenja ugovora – čl. 1676 FGZ. Vid. čl. 1674 BGZ.

u slučaju lezije preko 1/4;¹⁸ konačno, na prekomerno oštećenje su se uvek mogli pozivati maloletnici i druga poslovno nesposobna lica ukoliko nisu imala zastupnika prilikom preduzimanja pravnih poslova.¹⁹ Slično rešenje je predviđeno i u španskom pravu.²⁰ U svim tim slučajevima, neophodno je, ali i dovoljno, dokazati da postoji odgovarajuća nesrazmera između prestacija u trenutku zaključenja ugovora, kako bi se ishodovalo poništenje ugovora ili uravnoteženje prestacija. Drugim rečima, ne traži se utvrđivanje i subjektivnog elementa – da je takva nesrazmera posledica mane volje ili zloupotrebe druge strane.

Ipak, činjenica je da francuski i belgijski zakonodavac nisu bez razloga predvideli ta tri izuzetka: odredba kojom se prodavcu nepokretnosti dozvoljava mogućnost poništenja zbog prekomernog oštećenja i jeste motivisana činjenicom da prodavac na takvu nesrazmeru najčešće pristaje upravo zato što se nalazi u materijalnoj nuždi; odredbom kojom se deobničaru dozvoljava poništenje zbog prekomernog oštećenja francuski zakonodavac je želeo sprečiti da jedan deobničar iskoristi drugog; konačno, jasno je da je motiv zakonodavca da propiše izuzetak predviđen u odnosu na maloletnike i ostala poslovno nesposobna lica bila zaštita volje „slabijih“. Dakle, u tim slučajevima se najčešće i može uočiti da postoji subjektivni element, on je na svojevrsan način prezumiran zakonom. Ipak, činjenica je da njega nije neophodno dokazivati te saugovarač koji podnosi zahtev za poništenje ugovora može imati uspeha bez obzira na to da li je u konkretnom slučaju zaista postojao nekakav subjektivni element koji bi opravdao takav zahtev (Schmidt-Szalewski 1999, 123; Larroumet, Bros 2014, 413–415).

¹⁸ Vid. čl. 887, st. 2 FGZ (pre izmena), odnosno čl. 889 izmenjenog FGZ. Vid. čl. 4.105 novog BGZ.

¹⁹ Vid. čl. 1305 FGZ (pre izmena), odnosno čl. 1149 izmenjenog FGZ. Vid. i čl. 1305 starog, odnosno čl. 5.43 novog BGZ.

²⁰ Prema odredbama ŠGZ, poništenje je moguće: ako je ugovor o prodaji zaključio staratelj, pri čemu je ugovorena cena manja od 3/4 realne vrednosti stvari; ako je ugovor zaključen u ime odsutnog lica, pri čemu je ugovorena cena manja od 3/4 realne vrednosti stvari; konačno, ako je prilikom deobe naslednik oštećen preko 1/4.

Pravila su nešto manje stroga kada se primenjuje katalonsko pravo: u njemu pravo na poništenje postoji uvek kada, pri prometovanju prava svojine na nepokretnosti, postoji oštećenje preko polovine. Pravo na poništaj ima samo prodavac, ne i kupac, u roku od četiri godine od dana zaključenja ugovora, pri čemu se ne mora dokazivati da je prekomerno oštećenje posledica mane volje. Ali, mogućnost poništenja se isključuje kada je reč o javnoj prodaji, kod aleatornih ugovora i ugovora o poravnanju. Vaquer 2011, 91–92.

Zbog toga se načelno može reći da pomenuti pravni sistemi prihvataju objektivni princip pri regulisanju lezije (prekomernog oštećenja) jer dozvoljavaju poništenje bez obzira na to da li je u konkretnom slučaju takva nesrazmera između prestacija ugovornih strana bila posledica zablude oštećene strane, prevare, prinude ili neke nepovoljne situacije u kojoj se ona našla. Ipak, neobično je važno podsetiti: oni to čine samo izuzetno, pri čemu je i taj uzak krug slučajeva u kojima se dozvoljava poništenje zbog lezije određen upravo zato što je primećeno da u njima najčešće postoji određeni subjektivni element koji opravdava poništenje.²¹

Valja pomenuti i to da u tim pravnim sistemima doskoro nije postojala posebna odredba kojom se regulišu situacije u kojima je značajna disproporcija između prestacija ugovornih strana rezultat zloupotrebe nepovoljne situacije ili slabosti u kojoj se našla druga strana; drugim rečima, situacije koje su u našem pravu regulisane pravilima o zelenaškim ugovorima. Tek je izmenama iz 2016. godine u FGZ, i to u okviru pravila o prinudi, kao svojevrsan vid ekonomske prinude,²² implementirana odredba da se smatra da je reč o prinudi i onda kada jedna strana, iskoristivši stanje zavisnosti u kojoj se našla druga strana, zaključi s njom ugovor koji ta druga strana inače ne bi zaključila i stekne preteranu korist.²³ I izmenama BGZ implementirana je odredba pod nazivom „zloupotreba okolnosti“ („*Abus de circonstances*“), prema kojoj se smatra da postoji zloupotreba okolnosti kada, u trenutku zaključenja ugovora, postoji očigledna nesrazmera između prestacija usled toga što je jedna strana zloupotrebila stanje slabosti u kojem se našla druga strana. U tom slučaju, slaba strana može zahtevati od suda izmenu ugovornih obaveza i, ako je zloupotreba bila odlučujuća, poništenje ugovora.²⁴

Drugoj grupi sistema, pak, pripada austrijsko pravo. U njemu je odredba iz §934 AGZ o lezionarnim ugovorima uređena na opšti način, tako da se ima primeniti na sve dvostranoobavezne ugovore, dozvoljavajući oštećenoj

²¹ Kako se u teoriji objašnjava, time pravni sistem bira da štiti ugovornu stabilnost, a ne ugovornu pravdu. Schmidt-Szalewski 1999, 123.

²² O ekonomskoj prinudi kao vidu prinude više u Loiseau 2013, 1232 i dalje.

²³ Vid. čl. 1143 FGZ: „*Il y a également violence lorsqu'une partie, abusant de l'état de dépendance dans lequel se trouve son cocontractant à son égard, obtient de lui un engagement qu'il n'aurait pas souscrit en l'absence d'une telle contrainte et en tire un avantage manifestement excessif.*“

²⁴ Vid. čl. 5.37 BGZ: „*Il y a abus de circonstances lorsque, lors de la conclusion du contrat, il existe un déséquilibre manifeste entre les prestations par suite de l'abus par l'une des parties de circonstances liées à la position de faiblesse de l'autre partie.*“

En ce cas, la partie faible peut prétendre à l'adaptation de ses obligations par le juge et, si l'abus est déterminant, à la nullité relative.“

strani da zahteva poništenje i povraćaj u pređašnje stanje ukoliko od druge strane nije primila ni polovinu onoga što joj je dala. Međutim, u §935 AGZ se mogućnost poništenja isključuje ako je saugovarač znao za pravu vrednost stvari. Drugim rečima, za primenu pravila o prekomernom oštećenju neophodno je dokazati da postoji i subjektivni element, koji se ogleda u tome da je oštećena strana pri zaključenju ugovora bila u zabludi o pravoj vrednosti stvari, ali je u tom pogledu dovoljno dokazati da saugovarač *nije znao* a ne i da *nije mogao znati* za nju.²⁵ Iako je, dakle, prošireno polje primene odredbe o prekomernom oštećenju na sve dvostrane ugovore, bez obzira na ulogu koju saugovarači imaju u konkretnom ugovoru, odnosno bez obzira na njihove karakteristike, ono se s druge strane sužava zahtevom da je nesrazmera posledica neznanja saugovarača o pravoj vrednosti stvari. U austrijskom pravu, dakle, lezija dovodi do poništenja ugovora samo ukoliko ujedno postoji i zabluda o vrednosti.

Austrijski Građanski zakonik, osim te, sadrži i odredbu kojom se regulišu pravila zelenaških ugovora. Tako, prema noveliranom §879 AGZ, ništavim se, između ostalih, smatra i ugovor kojim neko iskorišćava lakoumnost, težak položaj, slaboumnost, neiskustvo ili uzbuđenje drugog time što za činidbu sebi ili trećem licu ugovara ili prima takvu protivčinidbu čija je imovinska vrednost u očiglednoj nesrazmeri sa vrednošću činidbe.

Konačno, na ovom mestu je korisno pomenuti da postoje i sistemi, kao što su, primera radi, švajcarsko i italijansko pravo, čije odredbe samo po nazivu, ne i suštini, upućuju na to da je njima uređena ustanova prekomernog oštećenja. Po suštini se, međutim, jasno može videti da se njima uređuje zapravo slučaj zloupotrebe tuđe nepovoljne situacije, odnosno materija koja je u našem pravu regulisana odredbama o zelenaškim ugovorima.

Tako, u članu 21 švajcarskog Zakonika o obligacijama (ŠZO), koji nosi naziv „Lezija“, predviđa se da „u slučaju očigledne nesrazmere između prestacija jedne i druge strane, oštećena strana može, u roku od godinu dana, poništiti ugovor i zahtevati vraćanje onoga što je dala, ukoliko je do

²⁵ Osim toga, u §935 AGZ pobrojani su još neki slučajevi u kojima se isključuje primena odredbe o prekomernom oštećenju: tako, navodi se, tom pravnom sredstvu nema mesta ukoliko je saugovarač izjavio da za stvar daje višu cenu iz ličnih naklonosti; ako se iz odnosa saugovarača može zaključiti da su htele preduzeti mešoviti pravni posao, delom teretni, delom dobročini; ako se prava vrednost više ne može utvrditi; konačno, kada je stvar prodana na javnoj prodaji. Sve do izmena §935 AGZ 1979. godine bilo je takođe moguće isključiti primenu §934 AGZ, odnosno odrediti se prava na poništenje posla zbog prekomernog oštećenja. Takva mogućnost više ne postoji.

lezije došlo usled iskorišćavanja njene nužde, lakomislenosti ili neiskustva²⁶. Kao što se može videti, pod lezijom se u švajcarskom pravu reguliše zapravo slučaj tzv. kvalifikovane lezije – nije dovoljno samo da postoji očigledna nesrazmera već ona mora biti posledica iskorišćavanja neke „slabosti“ druge strane. Tom normom se ostvaruje dvostruka funkcija – cilj nije samo da se obezbedi jednakost prestacija ugovornih strana već i da se suzbije ponašanje koje se smatra neprihvatljivim, a koje se ogleda u zloupotrebi nekog nepovoljnog stanja u kome se našla druga strana (Schmidlin 2012a, 207). U tom smislu, neophodno je da budu ispunjeni i objektivni uslov, koji se ogleda u očiglednoj nesrazmeri, i subjektivni uslov, u kome se zapravo kriju dva uslova – da se, s jedne strane, u momentu zaključenja ugovora jedan saugovarač nalazi u nekom nepovoljnom stanju koje, s druge strane, drugi saugovarač iskorišćava. Ta ustanova, dakle, neodoljivo podseća na pravila kojima se u našem, ali i nekim drugim sistemima, uređuju zelenaški ugovori. Značajna razlika, međutim, postoji u sankciji: dok se, primera radi, u našem i nemačkom pravu takvi ugovori smatraju apsolutno ništavim, što znači da pravno zainteresovano lice u bilo kom trenutku posle zaključenja ugovora može utvrđivati njegovu ništavost, u švajcarskom se oni smatraju rušljivim, te se ostavlja isključivo oštećenoj strani da odluči, i to u vrlo kratkom roku od godinu dana od dana zaključenja ugovora, da li će zahtevati njegovo poništenje.

Italijansko pravo je slično švajcarskom, i po načinu utvrđivanja uslova za primenu pravila o leziji i po načinu sankcionisanja. U čl. 1448 italijanskog Građanskog zakonika (IGZ), koji takođe u naslovu sadrži termin „lezija“, da bi se moglo zahtevati poništenje zbog prekomernog oštećenja, neophodno je da budu ispunjena tri uslova: da oštećenje bude preko pola, da je jedna strana zaključila ugovor u stanju „potrebe“ te da je druga strana zloupotrebila takvo stanje. Osim opšteg pravila, u čl. 1147 IGZ se predviđa i posebno pravilo za ugovore zaključene u slučaju opasnosti: ugovor koji je jedna strana zaključila pod nepravičnim uslovima, u stanju nužde, koja je bila poznata drugoj strani, a kako bi spasao sebe ili druge iz opasnosti, može se poništiti (Monateri, Musy, Chiaves 2016, 92).

Švajcarsko i italijansko pravo, dakle, ne sadrže odredbu kojom se uređuje ustanova prekomernog oštećenja u klasičnom smislu. I izostanak takvih pravila nosi najmanje dve poruke: najpre, da se u njima (načelno) smatra da

²⁶ Iako se u tekstu zakonika pominju samo te tri okolnosti (nužda, lakomislenost i neiskustvo), u teoriji se smatra da se ta odredba ima šire tumačiti, tako da se pod nju zapravo mogu podvesti i neke druge okolnosti, kao što su, primera radi, stresne situacije, uzbuđenje, agresivna reklama. Više u Schmidlin 2012a, 208.

nesrazmera između prestacija, makar bila i prekomerna, nije sama po sebi dovoljna da bi se stabilnost zaključenog ugovora mogla dovesti u pitanje; potom, da se zaštita u slučaju (značajne) nejednakosti davanja može pružiti i primenom pravila srodnih ustanova, naročito zablude i prevare.²⁷

4. PREDNOSTI I NEDOSTACI UREĐENJA PREKOMERNOG OŠTEĆENJA PO OBJEKTIVNOM PRINCIPU

Konstantinović nije jedini koji je podržavao ideju da se u našem pravnom sistemu ustanova prekomernog oštećenja uredi po objektivnom principu. Tako, isticao je Arandžević, da „prirodi prekomernog oštećenja više odgovara objektivni kriterijum“, da je takvo rešenje, koje je bilo zastupljeno u SGZ, „sasvim u saglasnosti sa današnjim (tadašnjim, prim. aut.) potrebama“ te da se „prekomerno oštećenje uvodi u pravni sistem prvenstveno radi toga da se zaštititi načelo ekvivalencije uzajamnih davanja“ (Arandžević 1982, 524). Iako se, naime, izvestan stepen nejednakosti davanja mora tolerisati jer se potpuna ekvivalencija između ugovornih prestacija ne može postići, prekomerna odstupanja se ne smeju tolerisati jer vređaju osnovne moralne vrednosti. Društvo „ne može da ostane ravnodušno“ na činjenicu da jedna strana izvlači prekomernu korist iz ugovora, bez obzira na to da li je o tome druga strana bila u zabludi (Arandžević 1982, 525). Slično se pitao i Pavlović (2014, 217): „a kad je oštećenje vrlo nesrazmerno, zar se ne može i ono uvrstiti među uzroke koji obaraju ugovore?“

Argumenti koji se, dakle, ističu u prilog objektivnom shvatanju prekomernog oštećenja trojaki su.

Najpre, smatra se da ustanova prekomernog oštećenja treba da bude uređena tako da se njome prvenstveno štiti načelo ekvivalencije davanja, preciznije, da se njome teži obezbeđivanju zaštite uvek kada je ekvivalencija uzajamnih davanja u značajnoj meri narušena. Jer, iako nije moguće niti bi trebalo težiti apsolutnoj ekvivalenciji, isto tako se ne sme prepustiti slučaju, odnosno tolerisati svakakvo odstupanje, makar ono bilo i preterano.²⁸

U vezi s tim je i sledeći argument: ne bi bilo moralno ostati ravnodušan i ne pružiti zaštitu u slučaju kada postoji preterana nesrazmera između prestacija ugovornih strana.

²⁷ Vid. i čl. 24, st. 1, t. 3 ŠZO, prema kome se zabluda smatra bitnom, između ostalog, i onda kad je prestacija koju je obećala strana koja se poziva na zabludu znatno većeg obima ili je kontraprestacija znatno manjeg obima nego što je ta strana zaista htela. Tom odredbom je data svojevrsna definicija zablude o vrednosti.

²⁸ To ne važi u slučajevima kada je takvo odstupanje željeno jer se time želi učiniti kakav poklon drugom saugovaraču. Ipak, važno je naglasiti da je lezija institut primenljiv samo na ugovore s naknadom te se i pitanje poništenja ugovora zbog prekomernog oštećenja postavlja samo kod njih.

Konačno, uređenje prekomernog oštećenja po objektivnom principu jasno razgraničava tu od drugih srodnih ustanova, kao što su zabluda, prevara, prinuda ili zelenaški ugovori, koje u svom fokusu imaju potrebu zaštite volje pri ugovaranju, odnosno potrebu da se suzbiju ponašanja koja su u društvu neprihvatljiva (Arandelović 1982, 525).

Međutim, kako uopšte možemo polemisati o tome da li je nesrazmera između prestacija moralno prihvatljiva ako ne znamo uzrok takve nesrazmere? Upravo se u tome ogleda glavni nedostatak uređenja ustanove prekomernog oštećenja po objektivnom principu – njime se gotovo uopšte ne vodi računa o *uzroku* nesrazmere. A ako postoji, naročito preterana nesrazmera između prestacija ugovornih strana, moramo se zapitati čime je ona prouzrokovana. Tek kada se utvrdi njen uzrok, moguće je polemisati o tome da li je moralno, opravdano, potrebno pružiti zaštitu strani koja je ugovorom dobila (značajno) manje.

Izraz da se *gotovo* uopšte ne vodi računa o uzroku nesrazmere sve-sno je upotrebljen u prethodnom paragrafu, imajući u vidu da se u svim pravnim sistemima, čak i onim koji leziju uređuju po objektivnom principu, tradicionalno isključuje primena tih pravila u pojedinim slučajevima. Tako, uobičajeno je da se pravila o prekomernom oštećenju ne primenjuju onda kada je nesrazmera željena (jer se time hteo učiniti poklon drugoj ugovornoj strani ili se za stvar dala veća cena iz afekcionih razloga), odnosno onda kada je nesrazmera gotovo uobičajena, očekivana pa čak i svojstvena zaključenju pojedinih ugovora (što je slučaj prilikom prodaje stvari na javnoj prodaji, odnosno prilikom zaključenja ugovora o poravnanju), odnosno onda kada je (ne)srazmeru nemoguće utvrditi prilikom zaključenja ugovora (kao što je slučaj sa aleatornim ugovorima).²⁹ Međutim, ti slučajevi nisu jedini razlozi zbog kojih se javlja prekomerna nesrazmera između prestacija ugovornih strana. Osim njih, razlog može biti i to što je oštećeni bio u zabludi prilikom zaključenja ugovora, ili je čak prevaren, odnosno prinuđen od njegovog saugovarača da zaključi takav ugovor, ili ga je pak na to naterala neka nepovoljna situacija u kojoj se nalazio (Konstantinović 1982, 534; Pavlović 2014, 217; Hiber 1991, 363–364). I dok bi se sasvim razumljivo moglo prihvatiti da se „pritekne u pomoć“, kako Pavlović (2014, 217) slikovito kaže, saugovaraču koji je prekomerno oštećen kad je do toga došlo prevarom, prinudom ili usled nužde koju je iskoristila druga strana, to ne mora uvek biti slučaj kada je on pristao na tako nesrazmeran ugovor jer je bio u zabludi o vrednosti prestacija. Pravila o zabludi nas upravo uče tome da svaka zabluda ne vodi pravu da se ugovor poništi. Tu se opet mora učiniti korak

²⁹ §560 SGZ; čl. 107, st. 5 Skice; čl. 273 i čl. 751, st. 2 Prednacrtu Građanskog zakonika RS; Schmidt-Szalewski 1999, 46; Samoy, Ilse, Tâm Dang Vu 2011, 101; Vaquer 2011, 40, 41, 92, 183.

nazad i postaviti pitanje: šta je prouzrokovalo pogrešnu predstavu jednog saugovarača o određenoj činjenici? I u kojoj je meri relevantno držanje, odnosno savesnost strana pri zaključenju ugovora pogođenog zabludom?³⁰ Posebno, šta ukoliko je oštećeno lice skrivilo svoju zabludu, time što je propustilo da se obavesti o vrednosti prestacije? Zavređuje li ono zaštitu samo zato što postoji nesrazmera između prestacija određenog stepena? I zar se ne bi u tom slučaju zaštita „ugovorne pravde“ pretvorila u svoju suprotnost?

Argument da ne zavređuje zaštitu saugovarač koji se nije ponašao s dužnom pažnjom pri zaključenju ugovora postaje posebno značajan ako se ima na umu da je pravilo kojim su uređivani lezionarni ugovori bilo u SGZ široko postavljeno, moglo bi se reći i preširoko. Ono se, naime, moglo primeniti na sve teretne ugovore u kojima je postojalo oštećenje preko polovine, gotovo bez obzira na uzrok nesrazmere. U tom pogledu se može reći da je takvo rešenje bilo jedinstveno jer, kao što se moglo videti, u uporednom pravu ne postoji sistem u kome se na uopšten način, dakle bez obzira na vrstu ugovora, uloge ili karakteristike saugovarača ili neke druge okolnosti, dozvoljava mogućnost poništenja ugovora samo zato što postoji nesrazmera između prestacija ugovornih strana, makar ona bila i preterana. Čak i u sistemima kao što su francuski, belgijski ili španski, u kojima je prekomerno oštećenje uređeno po objektivnom principu, mogućnost poništenja je dozvoljena samo izuzetno (valja podsetiti da je zakonodavac i predvideo te izuzetke jer je u njima video subjektivni element; on je, na izvestan način, prezumiran). Razlog je u zaštiti pravne sigurnosti: dozvoliti poništenje ugovora zbog prekomernog oštećenja, ne vodeći računa o tome šta ga je uzrokovalo, a naročito da li u tome ima krivice jedne ili druge ugovorne strane, vodilo bi ozbiljnoj pravnoj nesigurnosti.

Bojazan da bi se mogla ugroziti pravna sigurnost ako bi se ustanova prekomernog oštećenja uredila po objektivnom principu, i to na uopšten način, za sve dvostrane ugovore, bez obzira na to ko se nalazi u ulozi saugovarača (jer je Zakon o obligacionim odnosima bio zamišljen kao jedinstveni izvor obligacionog prava, kojim bi se uredilo i opšte i privredno obligaciono pravo), iznose se u teoriji kao glavni argumenti zašto je u konačnom tekstu ZOO ipak bio prihvaćen subjektivni princip uređenja. Kako se objašnjava, bez ograničenja da oštećena strana za pravu vrednost „nije znala niti morala znati“, primena instituta prekomernog oštećenja na ugovore u privredi ne bi se mogla zamisliti (Krulj 1980, 361). Kao kontraargument moglo bi se, doduše, istaći da je primena instituta prekomernog oštećenja mogla biti

³⁰ O značaju držanja saugovarača pri zaključenju ugovora više u Dabić 2018, 61 i dalje.

isključena za ugovore u privredi, kao što je predloženo i u Skici za zakonik o obligacijama i ugovorima.³¹ Ipak, čak i da je usvojeno takvo ograničenje, opet bi ostalo pitanje opravdanosti i dalje preširoko postavljenog polja primene ustanove prekomernog oštećenja, ako ono ne bi bilo ograničeno zahtevom da se utvrdi nije li nesrazmera posledica (skriviljene) zablude oštećenog lica.³²

Konačno, ne bi trebalo zanemariti ni još jedan argument kojim se u našoj teoriji objašnjavalo usvajanje subjektivnog principa uređenja prekomernog oštećenja u ZOO. Naime, smatralo se da bi uređenje prekomernog oštećenja prema objektivnom principu, naročito ako bi objektivni kriterijum bio predložen kao i za zelenaške ugovore – kao očigledna nesrazmera – obesmisliilo uređivanje i kasniju primenu pravila o zelenaškim ugovorima. Oštećeno lice ne bi imalo motiva da dokazuje da je očigledna nesrazmera posledica toga što se našao u zakonom definisanoj nepovoljnoj situaciji koju je, pritom, druga strana namerno iskoristila, kad već ima sredstvo koje mu pruža zaštitu već samo na osnovu toga što postoji očigledna nesrazmera (Krulj 1980, 361).

Argument stoji, makar kada je reč o periodu u kome se može zahtevati poništaj ugovora zbog prekomernog oštećenja. Ali bi po proteku tog roka oštećenom svakako bilo od koristi da se, ukoliko su uslovi ispunjeni, poziva i na pravila kojima su uređeni zelenaški ugovori ili pak na neku drugu ustanovu građanskog prava kako bi napustio ugovorni odnos koji je po njega tako nepovoljan ili na drugi način obezbedio sebi zaštitu.

Kao opšti zaključak, moglo bi se izneti da izostanak brige o uzroku koji je doveo do prekomernog oštećenja u svakom konkretnom slučaju predstavlja, dakle, najozbiljniju zamerku uređenju ustanove prekomernog oštećenja po objektivnom principu. Kako Hiber objašnjava (1991, 364–365), ako bi se kod lezije sasvim prenebreglo postojanje zablude, svako predomišljanje bi bilo dovoljno da se ugovor sruši. „Ne može se zamisliti pravni sistem, naročito u svetlu zaštite prava trećih, koji bi takav režim bez teškoća najozbiljnije vrste mogao da podnese.“

³¹ Vid. čl. 107, st. 5 Skice.

³² U vezi s tim, zanimljivo je rešenje hrvatskog Zakona o obveznim odnosima – HZOO, *Narodne novine* 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, prema kome je, kao i u našem ZOO, uslov za poništaj ugovora zbog prekomernog oštećenja da oštećena strana za pravu vrednost nije znala niti mogla znati, ali se i pored toga u poslednjem stavu izričito isključuje mogućnost poništenja kada je reč o ugovorima u privredi. Time se praktično isključuje mogućnost dokazivanja da je zabluda oštećenog kod ugovora u privredi bila izvinjavajuća. Vid. čl. 375 HZOO.

5. O ZABLUDI O VREDNOSTI KOD PREKOMERNOG OŠTEĆENJA I NJENOM IZVINJAVAJUĆEM KARAKTERU

Pre nego što pređemo na argumente koji ukazuju na prednosti, odnosno nedostatke uređenja prekomernog oštećenja po subjektivnom principu, a imajući u vidu da se mogućnost poništenja ugovora zbog prekomernog oštećenja u našem pravu uslovljava zahtevom da oštećena strana u trenutku zaključenja ugovora „za pravu vrednost nije znala niti mogla znati“, čini se da je važno razjasniti o kakvoj vrsti zablude je reč i u kojim slučajevima takva zabluda u praksi zapravo dovodi do poništenja ugovora.

Prilikom analiziranja uslova neophodnih za poništenje ugovora zbog prekomernog oštećenja, u teoriji se obično nailazi na shvatanje da uslov da oštećena strana „za pravu vrednost nije znala niti morala znati“ podrazumeva da je ona u trenutku zaključenja ugovora zapravo bila u zabludi o vrednosti prestacije (Arandelović 1982, 523; Krulj 1980, 360–361; Perović 1980, 444; Nikšić 2015, 75). Međutim, dalje se ne obrazlaže šta konkretno predstavlja zabluda o vrednosti.

Mada je pitanje kompleksno i zahteva detaljniju analizu, načelno bi se moglo reći da se u vezi sa zabludom o vrednosti javljaju najmanje dva problema.

Prvi problem je pojmovni: kako odrediti zabludu o vrednosti i, još preciznije, kako je razgraničiti od drugih vrsta zabluda jer je ona s njima i drugim ustanovama ugovornog prava isprepletana više nego ijedan drugi oblik zablude (Hiber 1991, 360).

Zabluda o vrednosti je jedan od pojmova čiju sadržinu nije lako odrediti. Ona se uobičajeno ne definiše propisima,³³ a u teoriji i sudskoj praksi je njena prihvatljivost kao razloga za poništenje ugovora uvek izazivala kontroverze. Uslovno rečeno, reč je o krivoj proceni vrednosti sopstvene ili kontraprestacije ili, preciznije, o krivoj predstavi odnosa vrednosti ugovornih prestacija (Hiber 1991, 360).

³³ Izuzetak predstavlja švajcarsko pravo, u kome se zabluda o vrednosti smatra bitnom, između ostalog, i onda kad je prestacija koju je obećala strana koja se poziva na zabludu znatno većeg obima ili je kontraprestacija znatno manjeg obima nego što je ta strana zaista htela. Vid. čl. 24, st. 1, t. 3 ŠZO.

Zabluda o vrednosti pominje se i u FGZ, od izmena iz 2016. godine. Prema čl. 1136 FGZ, zabluda o vrednosti, onda kada nije posledica zablude o bitnim svojstvima prestacije, predstavlja samo pogrešnu ekonomsku procenu koja ne utiče na punovažnost ugovora.

U sudskoj praksi se, kao najčešći, javlja problem razgraničenja zablude o vrednosti i zablude o bitnim svojstvima prestacije.³⁴ Potreba razgraničenja te dve vrste zablude isticana je naročito u francuskoj teoriji i sudskoj praksi. Razlog je upravo u ograničenoj mogućnosti poništenja ugovora zbog prekomernog oštećenja, zbog čega se postavilo pitanje može li se na ostale slučajeve primeniti pravila o zabludi. Imajući u vidu da je preovlađujući odgovor bio negativan jer bi se u suprotnom zaobišla pravila o leziji, u francuskoj teoriji i sudskoj praksi se počelo insistirati na razlikovanju zablude o bitnim svojstvima prestacije i zablude o vrednosti (shvaćene u užem smislu).

Naime, zabluda o vrednosti (pa i sopstvene prestacije) neretko je posledica zablude o bitnim svojstvima prestacije. Samo primera radi, ako prodavac stvar proda po znatno nižoj ceni ne znajući da je zapravo prodao umetničko delo čija je vrednost višestruko viša, on jeste u zabludi o vrednosti (ceni) stvari koju prodaje, ali takva zabluda je posledica zablude o bitnom svojstvu stvari. Međutim, o „čistoj“ zabludi o vrednosti može se govoriti tek kada se iz njene sfere eliminišu oni slučajevi koji predstavljaju zabludu o bitnim svojstvima prestacije. Tada je, kako Gesten (*Ghestin*) definiše, reč o slučaju „pogrešne ekonomske procene izvršene na osnovu tačnih podataka“.³⁵ Drugim rečima, kada se žrtva „prevari“ u proceni vrednosti (cene) prestacije iako su joj bila poznata sva njena (bitna) svojstva. Smatra se da bi, u slučaju preplitanja te dve vrste zablude – zablude o bitnim svojstvima i zablude o vrednosti, prednost trebalo dati prvoj (Dabić 2018, 294). Drugim rečima, u

³⁴ Često citirani slučaj u francuskoj sudskoj praksi je slučaj *Pusen (Poussin)*: prodavci su sliku prodali po višestruko nižoj ceni ne znajući da je reč o Pusenovom delu i da vredi znatno više. Više o slučaju u Beale, Fauvarque-Cosson, Rutgers, Tallon, Vogenauer 2010, 476 i dalje; Capitant, Terré, Lequette, Chénéde 2015, 29 i dalje.

Može se, primera radi, pomenuti i slučaj iz naše sudske prakse u kome je vlasnik eksproprisanog zemljišta zahtevao poništaj sporazuma o naknadi za eksproprijaciju jer je pri njenom utvrđivanju bio u bitnoj zabludi o svojstvima zemljišta. Naime, vlasnik nije imao saznanja da je godinu dana pre zaključenja sporazuma planskim dokumentom grada promenjena namena zemljišta iz poljoprivrednog u gradsko građevinsko zemljište, zbog čega je njegova vrednost znatno porasla. Iako je prvostepeni sud odbio zahtev za poništenje ugovora, apelacioni sud je smatrao da ima mesta poništenju jer je vlasnik bio savestan: „učesnici u pravnom prometu ne mogu da trpe štetu zbog činjenice da se registrovano stanje razlikuje od stvarnog stanja nepokretnosti. Uvid u katastar nepokretnosti, koji je prethodno izvršio, predstavljao je dovoljnu i potrebnu pažnju koju je tužilac trebalo da pokaže prilikom zaključenja predmetnih sporazuma“. Vid. Rešenje Apelacionog suda u Nišu, Gž. 2335/2017, 13. 4. 2017, *ParagrafLex*.

³⁵ „L'erreur sur la valeur se caractérise ainsi comme une appréciation économique erronée, effectuée à partir de données exactes.“ Ghestin 1971, 83.

slučaju kada je zabluda o vrednosti posledica zablude o bitnim svojstvima prestacije, u francuskom pravu se smatra da ima mesta primeni pravila o zabludi, što bi u krajnjem moglo da dovede i do poništenja ugovora. Ipak, poništenje ugovora se u takvim slučajevima ne prihvata zbog toga što se žrtva našla u zabludi o vrednosti već zbog toga što je bila u zabludi o bitnim svojstvima prestacije (Goubeaux 2001, 394).

Ako bi se stvari posmatrale na takav način, moglo bi se postaviti pitanje šta se podrazumeva pod formulacijom da oštećena strana „za pravu vrednost nije znala niti mogla znati“ iz čl. 139 ZOO, kojom se uređuje ustanova prekomernog oštećenja: da li se time obuhvataju svi slučajevi zablude o vrednosti, pa i oni koji uzrok imaju u zabludi o bitnim svojstvima prestacije, ili je pak uređenjem pravila o prekomernom oštećenju naš zakonodavac želeo da slučaj zablude o vrednosti (u užem smislu) izdvoji kao poseban i da mu dá značaj samo ukoliko je doveo do očigledne nesrazmere između prestacija ugovornih strana?

Imajući u vidu da je zabluda o bitnim svojstvima izričito predviđena pravilima o zabludi,³⁶ odgovor bi mogao da teži prihvatanju drugog shvatanja – da se zabluda o vrednosti kod lezije ima shvatati u užem smislu. Time bi se, međutim, značajno suzilo polje primene ustanove prekomernog oštećenja, gotovo do njenog obesmišljavanja.

Razlog leži u drugom problemu u vezi sa zabludom o vrednosti: shvaćena u užem smislu, zabluda o vrednosti gotovo da nikad ne dovodi do poništenja ugovora jer se njoj izuzetno retko može priznati da ima izvinjavajući karakter. Naša sudska praksa poznaje primer u kome je ugovor o kupoprodaji nepokretnosti oglašen ništavim zbog zablude prodavca o vrednosti nepokretnosti koju prodaje, ali primenom pravila o zelenaškim ugovorima.³⁷ Tu, dakle, osim zablude o vrednosti (u užem smislu) postoji još neki razlog koji opravdava „rušenje“ ugovora. Slično bi se moglo zaključiti i kada je zabluda o vrednosti rezultat prevare jer se tada svaka zabluda smatra bitnom i izvinjavajućom. Ipak, i to je nesporno samo u slučaju

³⁶ Vid. čl. 61, st. 1 ZOO.

³⁷ Vid. odluku Vrhovnog suda Srbije, Rev. 3112/98, 24. 6. 1998, *IngPro*: u ulozi prodavca nalazila se, prema rečima suda, „medicinska sestra u penziji, starija osoba, koja se kreće uz pomoć štapa, oštećenog sluha i koja nije imala bliže rodbine“. Kupca je poznavala nekoliko godina i za to vreme se između njih razvio blizak odnos. Stan je prodala kupcima za cenu od 392.000 tadašnjih dinara, iako je njegova vrednost bila značajno viša (9.522.239 tadašnjih dinara), ali joj to nije bilo poznato. Nakon zaključenog ugovora, kupci su promenili svoje ponašanje prema prodavcu. O tome više i u Dabić 2018, 314.

prevare aktivnim ponašanjem, ne i prevare ćutanjem (Dabić 2018, 316). Ako se, međutim, zanemare pravila tih posebnih ustanova, u našoj dostupnoj sudskoj praksi se uglavnom nailazi na odluke u kojima je sud odbijao zahtev za poništenje ugovora zbog zablude o vrednosti upravo zato što je nalazio da takva zabluda nema izvinjavajući karakter.³⁸

Prihvatanje, pak, prvog shvatanja da se zabludom vrednosti smatraju i oni slučajevi u kojima istovremeno postoji zabluda o bitnim svojstvima prestacije značilo bi da se ustanovom prekomernog oštećenja u velikoj meri zalazi u polje koje se prirodno uređuje ustanovom zablude. To nas vodi najozbiljnijoj zamerci koja se upućuje uređenju prekomernog oštećenja po subjektivno principu, o čemu će biti reči u narednom podnaslovu.

³⁸ Vid. Rešenje Okružnog suda u Valjevu, Gž. 305/2006, 2. 3. 2006, *ParagrafLex*: sud je odbio poništenje sporazuma o naknadi za eksproprisane građevinske objekte smatrajući da se vlasnik „nikako nije mogao nalaziti u izvinjavajućoj zabludi u pogledu cena – vrednosti eksproprisanih objekata“. Kako se može zaključiti na osnovu dostupnog teksta odluke, vlasnik nepokretnosti je, uprkos savetima svog punomoćnika, prihvatio ponudu koju mu je dao korisnik eksproprijacije, u visini prema podacima koje je pribavio od svojih stručnih službi. Vid. Rešenje Apelacionog suda u Nišu, Gž 3183/2017, 15. 6. 2017, *ParagrafLex*: sud je odbio zahtev prodavca za poništenje ugovora o prodaji stana prema pravilima o prekomernom oštećenju, između ostalog, i zbog toga što prodavac „ničim nije dokazao da u momentu zaključenja ovog ugovora nije znao, niti mogao znati za pravu vrednost prodatih nepokretnosti“. Nepokretnost je prodana za 200.000 dinara, iako je njena tržišna vrednost bila 1.803.991 dinar. Osim toga, iako je prodavac „višegodišnji korisnik psihoaktivnih supstanci i uživatelj opojnih droga, u vreme zaključenja predmetnog ugovora, po nalazu veštaka, bio poslovno sposoban, mogao je da upravlja svojim postupcima i bio svestan preduzetih radnji“. Vid. Presudu Privrednog apelacionog suda, Pž 2243/2015(1), 22. 10. 2015, *ParagrafLex*: na prekomerno oštećenje, kao razlog rušljivosti ugovora, oštećena strana se „može pozivati samo ako u vreme zaključenja ugovora za pravu vrednost nije znala niti je morala znati, što je uslov koji je ovde nije ostvaren imajući u vidu proceduru zaključenja ugovora, kao i činjenicu da se radi o ugovoru u privredi, te da su ugovorne strane privredni subjekti koji kao dobri privrednici, odnosno dobri stručnjaci svakodnevno zaključuju ugovore, pa se ne može smatrati da su prilikom zaključenja ugovora bile u zabludi u pogledu vrednosti uzajamnih davanja“. Vid. i Presudu Vrhovnog suda Srbije, Rev. 130/95, 5. 4. 1995, *IngPro*; Presudu Apelacionog suda u Beogradu, Gž 112/2017, 22. 2. 2019, *ParagrafLex*; Presudu Privrednog apelacionog suda, Pž 783/2017, 27. 9. 2017, *ParagrafLex*; Rešenje Apelacionog suda u Nišu, Gž 3183/2017, 15. 6. 2017, *ParagrafLex*.

6. PREDNOSTI I NEDOSTACI UREĐENJA PREKOMERNOG OŠTEĆENJA PO SUBJEKTIVNOM PRINCIPU

Uređenje prekomernog oštećenja po subjektivnom principu nesumnjivo otvara pitanje odnosa zablude i lezije. Ako se poništenje ugovora zbog prekomernog oštećenja uslovi time da je oštećena strana bila u zabludi o vrednosti prestacije, ne svodi li se time lezija samo na jednu vrstu zablude? Štaviše, nije li time obesmišljeno i postojanje ustanove prekomernog oštećenja?

Pozitivan odgovor bi se mogao nametnuti tumačenjem pravila uređenja prekomernog oštećenja i njoj srodnih ustanova.

Najpre, ako se jedna strana našla u zabludi o vrednosti zbog svog nedovoljnog iskustva ili lakomislenosti i zbog toga pristala na zaključenje ugovora koji je na njenu štetu očigledno nesrazmeran, što je pritom druga strana iskoristila, mogu se primeniti pravila ZOO kojima se uređuju zelenaški ugovori. Ako je, pak, zabludu o vrednosti izazvala druga strana ili ju je održavala u njoj u nameri da je time navede na zaključenje ugovora, druga strana može zahtevati poništenje ugovora pozivanjem na pravila o prevari, čak i onda kada zabluda nije bitna.³⁹

Međutim, dok se polje primene pravila o prekomernom oštećenju samo delimično preklapa sa poljem primene pravila o zelenaškim ugovorima ili pravila o prevari, preklapanje je potpuno kada je reč o zabludi kao mani volje. Kako Arandelović objašnjava, „ako se ugovor, bez obzira na visinu oštećenja, može poništiti samo ako oštećena strana nije znala vrednost uzajamnih davanja, znači da je ona bila u zabludi o vrednosti. Tada su propisi o poništenju ugovora zbog zablude sasvim dovoljni za takve situacije“. Drugim rečima, polje primene pravila o prekomernom oštećenju potpuno je supsumirano pod polje primene pravila o zabludi. I ne postoji slučaj na koji bi se mogla primeniti pravila o prekomernom oštećenju a da istovremeno nisu ispunjeni uslovi za primenu pravila o zabludi jer su pravila o zabludi u tom smislu šira.

Najpre, mada zabluda o vrednosti nije posebno regulisana pravilima o zabludi, čl. 61 je dovoljno široko postavljen da se bitnom zabludom mogu smatrati i „okolnosti koje se po običajima u prometu ili po nameri stranaka smatraju odlučnim, a strana koja je u zabludi ne bi inače zaključila ugovor takve sadržine“. Time se mogu obuhvatiti i drugi slučajevi zablude, koji nisu izričito pobrojani, pod uslovom da se mogu smatrati bitnom. Dalje, primena

³⁹ Vid. čl. 65, st. 1 ZOO.

pravila o zabludi nije izričito uslovljena time da između prestacija ugovornih strana postoji očigledna nesrazmera jer je u fokusu potreba zaštite volje lica koje preduzima pravni posao a ne jednakost uzajamnih davanja.⁴⁰ Konačno, rok u kome se može zahtevati poništenje ugovora zbog zablude je duži nego rok u kome se može zahtevati poništaj zbog prekomernog oštećenja.⁴¹ Osim toga, poništenje ugovora je i zbog zablude i zbog prekomernog oštećenja uslovljeno time da zabluda bude izvinjavajuća,⁴² a i u jednom i u drugom slučaju saugovarač lica u zabludi ima priliku da održi ugovor na snazi.⁴³

Čemu onda služe pravila o prekomernom oštećenju ako se zaštita u potpunosti može postići primenom pravila drugih instituta? Kako ističu pristalice uređenja lezije po objektivnom principu, „prekomernom oštećenju kao posebnom pravnom sredstvu za zaštitu oštećene strane ima mesta samo ako se kriterijumi postave objektivno, jer nam za druge slučajeve poništenja ugovora i otklanjanja neekvivalentne razmene stoje na raspoloženju druga pravna sredstva“ (Arandelović 1982, 527).

U izvesnoj meri takav stav potvrđuje i iskustvo iz uporednog prava. Primera radi, u sistemima u kojima se uopšte ne uređuje ustanova prekomernog oštećenja u klasičnom smislu već samo kao tzv. kvalifikovana lezija, kao što je švajcarsko pravo,⁴⁴ smatra se da se, ako su ispunjeni uslovi, oštećeno lice može pozvati na neka druga opšta pravila, kao što su pravila o manama volje da bi ishodilo poništenje ugovora (Schmidlin 2012a, 212–213). Štaviše, primena pravila o manama volje nije isključena ni onda kada su ispunjeni uslovi za primenu pravila o (kvalifikovanoj) leziji; drugim rečima, ako su u konkretnom slučaju ispunjeni uslovi za primenu obe ustanove, oštećena strana ima pravo da bira na koju će se pozvati. To važi i onda kada je rok

⁴⁰ Ipak, pokazaće se dalje u radu, teško da bi sud prihvatio poništenje (teretnog) ugovora zbog zablude ako ona ujedno nije praćena i (odgovarajućom) nesrazmerom između prestacija.

⁴¹ Vid. čl. 61, 117 i 139 ZOO.

⁴² Iako se određuju različito, zahtev iz čl. 61, st. 2 ZOO da je strana koja je u zabludi postupala „s pažnjom koja se u prometu zahteva“, odnosno zahtev iz čl. 139, st. 1 ZOO da oštećena strana za pravu vrednost „nije znala niti mogla znati“, suštinski znače isto – da je zabluda izvinjavajuća, odnosno neskrivljena. O neskrivljenosti zablude vid. Hiber 1992, 267 i dalje.

⁴³ Vid. čl. 61, st. 4 ZOO, prema kome se „strana koja je u zabludi ne može na nju pozivati ako je druga strana spremna da izvrši ugovor kao da zablude nije bilo“, i čl. 139, st. 4, prema kome će „ugovor ostati na snazi ako druga strana ponudi dopunu do prave vrednosti“.

⁴⁴ Podsećanja radi, u švajcarskom pravu postoji odredba čl. 21 ŠZO koja nosi naziv „Lezija“, ali po suštini nije reč o prekomernom oštećenju već o odredbi kojom se predviđa zaštita u slučaju kad je očigledna nesrazmera posledica toga što jedan saugovarač iskorišćava nepovoljnu situaciju u kojoj se našla druga strana.

za primenu pravila o (kvalifikovanoj) leziji već istekao – oštećena strana se i dalje može pozvati na pravila o manama volje.⁴⁵ Kao što se može videti, nepostojanje posebnih pravila o leziji (shvaćenom u klasičnom smislu) u švajcarskom pravu nadomešćuje se primenom pravila drugih ustanova, pre svega pravilima o (kvalifikovanoj) leziji i pravilima kojima se uređuju mane volje.⁴⁶

Međutim, čini se da pomenuti razlozi ipak nisu dovoljni da bi se moglo zaključiti da su pravila o prekomernom oštećenju (uređenom po subjektivnom principu) suvišna, a još manje da bi leziju stoga trebalo urediti po objektivnom principu kako je, između ostalog, predloženo i u Prednacrta građanskog zakonika.⁴⁷

Naime, iako su pravila o zabludi dovoljno široko postavljena, Zakonom o obligacionim odnosima se zabluda o vrednosti ne uređuje izričito. Razlog može biti u tome da su pitanja koja otvara ta vrsta zablude već pokrivena ustanovom prekomernog oštećenja (Hiber 1991, 360). Ali, izostanak posebnih pravila o prekomernom oštećenju mogao bi da rodi pitanje uslova pod kojima bi se ugovor, primenom pravila o zabludi, poništio.⁴⁸ U tom smislu su, imajući u vidu postojeća zakonska rešenja kojima se uređuju zabluda i lezija, pravila o prekomernom oštećenju jasnija.

⁴⁵ U švajcarskom pravu se „lezionarni“ ugovori smatraju rušljivim te se oštećenoj strani ostavlja rok od godinu dana od dana zaključenja ugovora da zahteva njegovo poništenje (čl. 21, st. 2 ŠZO). S druge strane, kada je reč o zabludi i prevari, rok za poništenje je takođe godinu dana, ali od dana saznanja za zabludu (čl. 31 ŠZO). Schmidlin 2012b, 274.

⁴⁶ U francuskoj sudskoj praksi se dosta obazrivo poziva na pravila o zabludi. Razlog je prvenstveno u načinu uređenja prekomernog oštećenja. Imajući u vidu da je u francuskom pravu lezija uređena po objektivnom principu, ali vrlo ograničeno, tako što se dozvoljava poništenje zbog nesrazmere određenog stepena samo u zakonom tačno određenim slučajevima, pribegavanje pravilima o zabludi kako bi se ishodilo poništenje ugovora zbog zablude o vrednosti se samo izuzetno dozvoljava, i to onda kada je zabluda o vrednosti posledica zablude o bitnim svojstvima prestacije ili se krivica za nastanak zablude o vrednosti može prevaliti na drugu stranu. Smatra se da bi se širom primenom pravila o zabludi zaobišla pravila o leziji – otuda suzdržanost francuskih sudova.

⁴⁷ Vid. čl. 273, st. 1 Prednacrta građanskog zakonika Republike Srbije: „*Ako između obaveza strana ugovornica u dvostrano obaveznom ugovoru postoji u vreme zaključenja tolika nesrazmera, da ono što je jedna strana primila ili treba da primi od druge strane ne predstavlja ni polovinu vrednosti onoga što je ona dala drugoj strani, ili se obavezala dati ili učiniti, onda ona može zahtevati poništenje ugovora u roku od jedne godine od njegovog zaključenja.*“ U stavu 5 istog člana se predviđa, između ostalog, da se zbog te nesrazmere ne može tražiti poništenje privrednih ugovora.

⁴⁸ U švajcarskom pravu se, primera radi, izričito uređuje zabluda o vrednosti, čime se donekle rešava pitanje uslova pod kojima ona može dovesti do poništenja ugovora. Vid. čl. 24, st. 1, t. 3.

Osim toga, mada nesporno bliske, razlike između zablude i lezije, u izvešnom smislu, postoje i u primeni te dve ustanove: iako su „prirodan prostor“ zablude o vrednosti teretni ugovori, ona je načelno zamisliva i u dobroćinim ugovorima,⁴⁹ dok je primena pravila o leziji isključivo rezervisana za teretne ugovore (Hiber 1991, 366).⁵⁰ U tome se ogledaju i različiti ciljevi kojima se vode zabluda i lezija: dok je u fokusu lezije nepostojanje srazmere (preko mere koja se može tolerisati), u fokusu zablude je potreba zaštite volje saugovarača.

To, međutim, ne znači da su druge okolnosti irelevantne. Činjenica je, naime, da između zablude o vrednosti i lezije neminovno postoji odnos korelacije. S jedne strane, nema lezije bez zablude – ako nije reč o prevari, pretnji ili zelenaškom ugovoru, do nejednakosti davanja dolazi ili zbog namere darivanja ili zbog zablude (Hiber 1991, 372). Ako se ima u vidu da se lezija povezuje samo sa teretnim ugovorima, preostaje da se uzrok prekomernog oštećenja nalazi upravo u tome što je oštećena strana bila u zabludi. S druge strane, postojanje nesrazmere je najsigurniji način da zabluda bude prihvaćena (Hiber 1991, 372). Naime, teško da bi sud prihvatio da zabluda o vrednosti dovede do poništenja (teretnog) ugovora ukoliko istovremeno između prestacija ugovornih strana ne postoji nesrazmera.⁵¹ Nesrazmera prestacija je ono što zabludu može učiniti bitnom – ako ne postoji nesrazmera kod zablude, onda se zabluda o vrednosti svodi na zabludu o motivu koja je za teretne ugovore pravno irelevantna.⁵² Isto je primećeno i za druge slučajeve zablude, pre svega zabludu o bitnim svojstvima prestacija, koja

⁴⁹ Hiber navodi primer zablude poklonoprimca koji „poklanja komad nakita misleći da se radi o običnoj bižuteriji, a radi se o nakitu od plemenitog metala“. Vid. Hiber 1991, 361.

⁵⁰ To proizlazi i iz zakonskog teksta čl. 139 ZOO, u kome se doduše koristi termin „dvostrani ugovori“.

⁵¹ Kada je reč o zabludi o vrednosti kod teretnih ugovora, kako Hiber objašnjava, procena da li je postojala zabluda o vrednosti ne bi se smela svesti na poređenje stvarne i zamišljene vrednosti sopstvene ili kontraprestacije već na njihovo međusobno poređenje: „*Načelo ugovorne pravde dovede u pitanje opravdanost poništenja ugovora zbog zablude o vrednosti ako vrednost jedne prestacije manje više odgovara vrednosti kontraprestacije.*“ Hiber 1991, 361. Drugim rečima, sud neće dozvoliti poništenje ugovora zbog toga što je jedan saugovarač mislio da njegova sopstvena prestacija ili kontraprestacija vredi više/manje od realne vrednosti (a da pritom između sopstvene i kontraprestacije nema disproporcije) već samo ako između sopstvene i kontraprestacije zaista postoji disproporcija preko (normalne) mere.

⁵² „*Drugim rečima, to bi značilo da se naknada, vrednost, pojavljuje kao ‘univerzalan’ apstraktan motiv za sve (pojedinačne) ugovore s naknadom.*“ Hiber 1991, 370.

je po pravilu najčešće praćena lezijom. U tom smislu zabluda o vrednosti *de facto* podrazumeva leziju (Hiber 1991, 367) – iako lezija nije neophodan uslov za primenu pravila o zabludi, ona je utkana u pojam bitnosti zablude.

7. ZAKLJUČAK

Mada Konstantinovićeva ideja o objektivnom uređenju prekomernog oštećenja nije implementirana u konačan tekst ZOO, koji predstavlja pozitivnopravno rešenje u našem pravu, ne može se sporiti da je ona imala svoju logiku. Činjenica je da ustanova prekomernog oštećenja, kada se uredi po objektivnom principu, ima jasno omeđeno polje primene i smisao u odnosu na ustanove kojima se regulišu mane volje i zelenaški ugovori. To se vidi ne samo iz toga što za poništenje zbog prekomernog oštećenja u Skici nije bio postavljen dokaz da je oštećena strana bila u zabludi već i iz činjenice da je drugačije bio postavljen zahtev u odnosu na visinu oštećenja („preko pola“ umesto „očigledne nesrazmere“). Osim toga, treba imati u vidu i političko i ekonomsko uređenje naše zemlje u vreme kada je Konstantinović pisao pomenuti rad o prekomernom oštećenju i radio na Skici, s kojim je mnogo više u skladu ideja da se ugovor može poništiti već na osnovu toga što između prestacija ugovornih strana postoji tako preterana nejednakost.⁵³

Ipak, ideja da bi prekomerno oštećenje trebalo urediti po objektivnom principu ne može do kraja izdržati kritiku da sobom nosi ozbiljnu pretnju ugrožavanja pravne sigurnosti. Ako postoji preterana nejednakost između prestacija ugovornih strana, moramo se zapitati čime je ona prouzrokovana. Načelno, ako nije reč o prevari, pretnji ili zelenaškom ugovoru, nejednakost davanja se javlja ili zbog namere darivanja ili zbog zablude. A pravila o zabludi nas upravo uče tome da svaka zabluda ne vodi pravu da se ugovor poništi. Moramo se zapitati šta je prouzrokovalo pogrešnu predstavu jednog saugovarača o određenoj činjenici te nije li je on sam skrivio time što nije postupao s dužnom pažnjom u prometu. Toga je očigledno i Konstantinović bio svestan, imajući u vidu da je u Skici predložio da se poništenje, između ostalog, ne može zahtevati kada je reč o ugovorima u privredi. Ipak, i pored takvog ograničenja, ostaje pitanje opravdanosti i dalje preširoko postavljenog polja primene ustanove prekomernog oštećenja u Skici.

⁵³ „Kako bi se uostalom moglo objasniti da se princip koji potiče iz socijalističkog načina gledanja na odnose među ljudima, i koji je imao mesta u mnogim individualističkim pravima, da se taj princip briše iz socijalističkog prava? Dakle, ne samo da ovaj princip ne treba napuštati, nego mu treba dati u našem pravu još više mesta nego što ga je ranije imao.“ Konstantinović 1982, 532.

S druge strane, pak, pozitivnopravno uređenje prekomernog oštećenja po subjektivnom principu u izvesnoj meri pati od nedostatka smisla. Naime, ako je do očigledne nesrazmere došlo zloupotrebom nepovoljnog stanja u kome se našlo oštećeno lice, ako je ono na zaključenje takvog ugovora prinuđeno ili je prevarom navedeno, mogu se primeniti pravila o zelenaškim ugovorima, prinudi ili prevari. U svim ostalim slučajevima, kada je očigledna nesrazmera posledica zablude oštećenog, čini se da bi sasvim dovoljna mogla biti pravila o zabludi. Ako se uz to uzme u obzir činjenica da se u našoj sudskoj praksi izuzetno retko prihvata poništenje ugovora primenom pravila o prekomernom oštećenju, osnovano se može dovesti u pitanje potreba postojanja ustanove prekomernog oštećenja. Ipak, zbog toga ne bi trebalo zaključiti da su pravila o prekomernom oštećenju (uređenom po subjektivnom principu) potpuno suvišna, a još manje da bi leziju zbog toga trebalo urediti po objektivnom principu. Iako između zablude i lezije neminovno postoji odnos korelacije – s jedne strane, nema lezije bez zablude, dok je, s druge strane, postojanje nesrazmere najsigurniji način da zabluda bude prihvaćena kao razlog za poništenje teretnih ugovora – njihovi ciljevi su različiti. Osim toga, pravila o leziji nam daju jasnije smernice kada saugovarač zavređuje zaštitu u slučaju nesrazmere između prestacija nego što je to slučaj sa pravilima o zabludi u čijem fokusu je zaštita volje, a ne jednakost davanja.

Na kraju bi valjalo pomenuti da je, bez obzira na to što nisu usvojene sve njegove ideje, vidljiv Konstantinovićeve doprinos uređenju ustanove prekomernog oštećenja u našem pravu. Odredba o prekomernom oštećenju iz ZOO u velikoj meri odgovara tekstu predloženom u Skici za zakonik o obligacijama i ugovorima, što znači da je on bio dobra osnova za njeno uređenje. A ukoliko se uporedi sa ranijim rešenjima, primetno je da su zahvaljujući njegovom temeljnom proučavanju te ustanove, a naročito domaće sudske prakse, uvedena i nova važna pravila – kao što je isključenje mogućnosti odricanja od prava da se zahteva poništenje ugovora, opstanak ugovora na snazi ako druga strana ponudi dopunu do prave vrednosti i isključenje mogućnosti poništenja u određenim slučajevima – čime je uređenje te ustanove nesumnjivo podignuto na visok nivo.

LITERATURA

- [1] Arandelović, Svetislav. 3–4/1982. Prekomerno oštećenje prema Zakonu o obligacionim odnosima. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 521–534.
- [2] Beale, Hugh, Bénédicte Fauvarque-Cosson, Jacobien Rutgers, Denis Tallon, Stefan Vogenauer. 2010. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oregon: Hart publishing.

- [3] Capitant, Henri, François Terré, Yves Lequette, François Chénédé. 2015. *Les grands arrêts de la jurisprudence civile, Tome 2, Obligations, Contrats spéciaux, Sûretés*. Paris: Dalloz.
- [4] Dabić, Snežana. 2018. *Dužnost obaveštavanja pri zaključenju ugovora*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [5] Ghestin, Jacques. 1971. *La notion d'erreur dans le droit positif actuel*. Paris: L.G.D.J.
- [6] Goubeaux, Gilles. 2001. A propos de l'erreur sur le valeur. 389–404. *Mélanges J. Ghestin*. Paris: L.G.D.J.
- [7] Hiber, Dragor. 1991. *Pojam bitne zablude pri zaključenju ugovora*, doktorska disertacija. Beograd.
- [8] Hiber, Dragor. 2/1992. Neskrivljenost zablude. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 48: 267–277.
- [9] Konstantinović, Mihailo. 3–4/1982. Oštećenje preko polovine i zelenaški ugovori. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 529–539.
- [10] Konstantinović, Mihailo. 1996. *Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Službeni list SRJ.
- [11] Krulj, Vrleta. 1980. Član 139. Očigledna nesrazmera uzajamnih davanja. 358–362. *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, knjiga prva, red. Borislav Blagojević, Vrleta Krulj. Beograd: Savremena administracija.
- [12] Larroumet, Christian, Sarah Bros. 2014. *Traité de droit civil, Les obligations, Le contrat*, Tome 3, sous la direction de Christian Larroumet. Paris: Economica.
- [13] Loiseau, Grégoire. 2013. *Traité de droit civil, La formation du contrat*, Tome 1, réd. Jacques Ghestin, Grégoire Loiseau, Yves-Marie Serinet.
- [14] Monateri, Pier Giuseppe, Musy, Alberto, Chiaves, Filippo Andrea. 2016. *Italy*. Wolters Kluwer.
- [15] Nikšić, Saša. 2015. *Croatia*. Wolters Kluwer.
- [16] Pavlović, Đorđe. 2014. *O obveznostima i ugovorima uopšte*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [17] Perović, Slobodan. 1980. Član 139. Očigledna nesrazmera uzajamnih davanja. 443–449. *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, knjiga prva, red. Slobodan Perović, Dragoljub Stojanović. Kragujevac: Pravni fakultet.
- [18] Samoy, Ilse, Tâm Dang Vu. 2011. *Belgium*. Wolters Kluwer.

- [19] Schmidlin, Bruno. 2012a. Art. 21. Lésion. 205–214. *Commentaire Romand, Code des obligations I*, dir. Luc Thévenoz, Franc Werro. Bâle: Helbing Lichtenhahn.
- [20] Schmidlin, Bruno. 2012b. Art. 31. Vice de consentement couvert par la ratification du contrat. 267–278. *Commentaire Romand, Code des obligations I*, dir. Luc Thévenoz, Franc Werro. Bâle: Helbing Lichtenhahn.
- [21] Schmidt-Szalewski, Joanna. 1999. *France*. Wolters Kluwer.
- [22] Vaquer, Antoni. 2011. *Spain*. Wolters Kluwer.

Snežana DABIĆ NIKIĆEVIĆ, PhD

Assistant Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

LAESIO ENORMIS IN SERBIAN LAW AND ITS RELATIONSHIP WITH OTHER RELATED LEGAL INSTITUTES

Summary

Mihailo Konstantinović raised important issues regarding how *laesio enormis* should be applied and regulated in the future, given the inconsistency in the post-war judicial practice. Konstantinović supported the view that *laesio enormis* should be governed by an objective principle. However, in the Law on Obligations, the right to annul the contract due to obvious disparity between contract obligations exists only if the aggrieved party was mistaken about the true value of the performance when concluding the contract.

In this paper, the author raises the question whether such a shift in the regulation of *laesio enormis* represents an improvement or serious arguments can be raised against it. The author first analyzes how *laesio enormis* is regulated in comparative law, and then discusses the pros and cons of regulating this legal institute according to an objective and subjective principle.

Key words: *Laesio enormis*. – *Error in value*. – *Defects of consent*. – *Usury contracts*. – *Principle of equivalence*.

Article history:

Received: 10. 10. 2022.

Accepted: 12. 12. 2022.